

A SZILÁGYSOMLYÓI NÉPVÁNDORLÁS KORI DÍSZLÁNC FUNKCIÓJÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

JUNG KÁROLY

A Szilágysomlyó határában 1797-ben lelt első aranykincs kettős díszláncának funkciójával, értelmezésével kapcsolatban az irodalmi adatok, továbbá a régészek konzultálása után is alig sikerült fogódzót találnunk. Hampel Józsefnek a lelet előkerülése után száz esztendővel megjelent összefoglalása mindössze az előkerülés adataira, valamint a leletegyüttes leírására szorítkozik.¹ Utal ugyan irodalomra is, de abban nem szerepel, hogy a kettős aranylánccal külön is foglalkozott-e valaki. Művének későbbi bővített, német kiadásában a díszlánc egészének lehetséges funkciójával ugyancsak nem foglalkozik, külön fejezetet szentel azonban a „pogány szimbólumoknak”, s ennek keretében a szilágysomlyói díszlánc „fűstkristályának” amulett jellegét tételezi fel.²

Pulszky Ferenc századfordulós nagy szintézise³ részletekbe menően ismerteti a kincs előkerülésének körülményeit, közli a megmentett és Bécsbe került tárgyak leírását és rajzát is. A bennünket érdeklő díszlánc rajza nála és Hampelnál egyaránt megtalálható. Pulszky kétkötetes művében azonban nem esik szó arról, hogy a nagyon szép, számos apró tárgyat tartalmazó ékszernek mi lehetett a szerepe viselője, tulajdonosa számára.

Az említett művekben olvasható adatok alapján úgy tudja a művelődéstörténet és régészet, hogy a díszlánc ékszer funkciójú, a rajta levő kőnek azonban amulett jellege tételezhető fel. A népvándorlás korának későbbi kutatója, László Gyula külön könyvet írt e korszak művészetéről.⁴ Ebben a műben voltaképpen Hampel elképzelései látszanak irányadónak a díszlánc értelmezése kapcsán: az ékszer mint egész itt sem nyer más funkcióba való besorolást. László Gyula is utal a kő apotropeikus jellegére (a kőről később külön szó lesz), de az apró tárgyak

¹ Hampel József 1894. 19—21. és a XIV. tábla.

² Hampel, Joseph 1905. I. 71.

³ Pulszky Ferenc 1897. II. 20—25. és a CIII. tábla.

⁴ László Gyula 1970.

kapcsán mindössze annyit jegyez meg, hogy szerepük csak sejthető, s minden bizonnyal arra szolgáltak, hogy viselőjüknek „jelképesen mutassák hatalmát az összes mesterségek és katonák felett”.⁵ Miként azonban az alábbiakban látni fogjuk, az idézett megállapításoknál minden bizonnyal sokkal többről van szó: a népvándorlás kora hiedelemvilágának tárgyi bizonyítékát kell látni a szilágysomlyói aranyláncban, amelynek kései párhuzamai ma is kimutathatóak.

Az előbbi mondat bizonyítékok híján igazolhatatlannak tűnik, annál is inkább, mert e sorok írója nem régész, hanem folklorista. Honnan tehát az ötlet ahhoz, hogy ezt a valóban pompás ékszer összefüggésbe hozzuk a népvándorlás korának hiedelemvilágával? Válaszul az inerdiszciplináris kutatásokra hivatkozhatunk; arra a gyakorlatra, hogy ma már a folklorisztikát s egyáltalán az embertudományokat nem lehet egymás eredményeinek figyelembevétele nélkül művelni. Úgy találjuk ugyanis, hogy a szilágysomlyói fejedelmi díszlánc (Pulszky megfogalmazása!) funkciójának megfejtéséhez éppen a folklorisztika adatai alapján lehet közelebb jutni. A Balkánon lelt néprajzi analógiák, vagyis „néprajzi leletek” — mint látni fogjuk — megcsillantják a megfejtés lehetőségét!

Radmila Fabijanić szarajevói folklorista igen érdekes tanulmányt tett közzé a macedón folklórkutatás központi folyóiratában, a *Makedonszki folklor*-ban⁶. Ez a tanulmány az úgynevezett „komplex amulettek” (az eredetiben az amulett helyett az oszmán-török „hamajlija” szerepel) néhány dokumentált balkáni előfordulása alapján fűz igen fontos megjegyzéseket az apotropeionokként viselt, sok apró tárgyat tartalmazó nyakláncok kérdéséhez. A tanulmányból megtudjuk, hogy az egész Balkánon elterjedt ékszerről van szó, amelynek néhány példánya napjainkban is megtalálható belgrádi, szarajevói és zágrábi múzeumokban. A tanulmány arra is utal, hogy ennek az ékszertípusnak a megjelenése és széles körben való elterjedése a Balkánon (nemcsak a délszlávság körében!) tulajdonképpen a XV. századtól keltezhető, ami alapján véve egybeesik a Balkánnak az Oszmán Birodalomhoz való tartós odacsatolásával. Ebből aztán az a konklúzió következik, hogy a „komplex amulettek” megjelenése és elterjedése végeredményben az orientális folklór balkáni beszivárgásának és szinte napjainkig való fönmaradásának reprezentatív példája.

A tanulmány illusztrációs anyaga néhány ilyen nyaklánc képét be is mutatja. Jól látható ezeken, hogy a láncon karikákon függenek az apró tárgyak, sőt néhány ábrázolás a felfüggesztett tárgyakat külön, számozva is bemutatja. Nem térve ki egyelőre az ábrázolt tárgyakra, arra szeretnénk utalni, hogy Radmila Fabijanić minden bemutatott nyakláncsal kapcsolatban világosan utal funkciójukra is: a más-más balkáni területeken írt kapcsolódó feljegyzések más-más nyelvi megfogalmazása elle-

⁵ László Gyula 1970. 24.

⁶ Fabijanić, Radmila 1983.

nére is világos, hogy ezek a tárgyak mind szemverés-elhárító funkcióban, tehát ígézet ellen szerepeltek.

A szarajevói szerző — közvetett úton: másodkézből — értesült a szilágysomlyói arany díszláncról is. Ismereteit egy másik kutatónő, Marijana Gušić egyik terjedelmes tanulmányának⁷ részletére alapozza. Ebben a tanulmányban a bennünket érdeklő díszlánc a szlavóniai Erdőd környékén előkerült hasonló népvándorlás kori lelet analógiájaként került említésre. (A szövegben e helység horvát neve, Erdut szerepel, szerémségi lokalizálással.) Radmila Fabijanić közvetett értesülése még inkább közvetetté válik azáltal, hogy Marijana Gušić is másodkézből meríti információját: Nicolaescu-Plopsort román kutató egyik munkájából. Mindebből látható, hogy a két jugoszláv kutatónak nem állt módjában figyelembe vennie a magyar szakirodalmat a szilágysomlyói kettős nyaklánc emlegetésekor. A román kutató elképzeléseit taglalva Marijana Gušić elmondja, hogy a maga véleménye szerint a szilágysomlyói díszláncot nem lehet csupán a termékenységvarázslással és az újszülöttet érő rontással hozni kapcsolatba. Szerinte ez az aranytárgy ennél sokkal tágabb összefüggésben, minden bizonnyal általános bűbájelhárító szerepben képzelhető el.

Fabijanić fentebb érintett dolgozata előtt Nicolaescu-Plopsort, valamint az ő cikkét kommentáló Marijana Gušić is úgy véli, hogy a szilágysomlyói díszláncnak legközelebbi analógiái a recens román folklórban, a nő viselet ékszerei között mutathatók ki. Fabijanić alapvető áttekintése után azonban világossá válik, hogy szinte az egész Balkánon ismert jelenségről van szó, mégpedig olyanról, amely minden kétséget kizáróan az Oszmán Birodalom XIV—XV. századi balkáni megjelenésével, több évszázados jelenlétével és az ott élő népek tradíciójára gyakorolt befolyásával magyarázható. Közvetlen kontinuitás tehát a szilágysomlyói kettős díszlánc és a lelőhelye környékén ismeretes recens adatok között nehezen bizonyítható. Nem lehet ugyanis nem figyelembe venni azt a hiátust, amely a szilágysomlyói díszlánc keletkezésének feltételezett korától (IV—V. század) a Balkán oszmán előzönléséig számítható. Mintegy milleniumnyi idő ez, amely nem tud — legalábbis Radmila Fabijanić szerint — összekötő adatokat szolgáltatni a szilágysomlyóitól a török eredetű balkáni adatokig. (Ezen a helyen nem térhetünk ki arra, hogy az ígézetelhárítás több évezredes történeti kontinuitásának a középkorban is megvannak a bizonyítékai; a római fascinumok ígézetelhárító genitálé-ábrázolásainak ugyanis középkori templomokban és székesegyházakban is megvannak a nyomai. Analóg ábrázolások bukkannak fel aztán — igaz, nem nagy számban — például a XIX. század végének balkáni komplex amulettjein, sőt a balkáni cigányság hagyományvilágában, más ikonográfiával, szinte napjainkig is.⁸)

⁷ Gušić, Marijana 1967.

⁸ Vö. Jung Károly 1982. és Vukanović, Tatomir 1983. 290—291.

Vázlatos ismertetésünk után most már elmondható, hogy a Szilágy-somlyón mintegy kétszáz esztendeje lelt kettős díszlánc funkcióját az itt ismertetett tanulmány balkáni adatainak fényében nagy valószínűséggel lehet feltételezni. E feltevés szerint tehát a szilágy-somlyói kettős díszlánc is komplex amulettként értelmezhető, amelynek az lehetett a funkciója — a tárgyegyüttes szépségéből következő ékszer mivolta mellett —, hogy viselőjét megóvja a szemverés s egyáltalán a rontás minden lehetőségétől. Ez a funkció minden valószínűség szerint a figyelemelvonás képzetével hozható összefüggésbe. Az igézetelhárítás irodalma szerint ugyanis az apotropaeionok legnagyobb részének óvó szerepe az igézésre hajlamos személyek figyelmének elvonásával jut kifejezésre.⁹

Az előbbieken ismertetett hiedelmi háttér azt bizonyítja, hogy ez a tárgy jó példája lehet az egyes viseleti darabok (esetünkben: ékszer) többszörös funkciójának. Pjotr Bogatirjov kategóriái¹⁰ alapján úgy fogalmazhatnánk, hogy ennek a tárgynak esztétikai funkciója (a lánc szépsége, nemesfém anyaga, kidolgozásának magas művészi foka) mellett az előbbieken elmondottaknak megfelelően számolni kell mágikus funkciójával is, ami igézetelhárító szerepéből következik. Nem lehet nem figyelembe venni továbbá azt a tényt, hogy a szilágy-somlyói kettős díszlánc aranyból készült kivételes szépségű tárgy, amelynek analógiái között nem ismer a kutatás hasonlót. Ennek alapján azt is meg lehetne kockáztatni, hogy az előbbi kettő mellett ennek a tárgynak társadalmi státusra vagy osztályra utaló funkciójáról is beszéljünk. Ezt a feltevést igazolja a leletegyüttes, amelynek egyik darabja ez a lánc; ez az együttes kivétel nélkül hatalmas értékű arany tárgyakból áll, s tulajdonosa nem lehetett más, mint olyan személy, aki a társadalmi hierarchiában igen magas fokon állt.

Külön elemezhetőnek látszanak a tárgyak, amelyeknek kicsinyített másai a szilágy-somlyói díszláncan és balkáni analógián előfordulnak. A kicsinyített tárgyak egy része — mint látni fogjuk — azonos. Mielőtt azonban az analógiákat ismertetnénk, el kell mondanunk, hogy ezek a minden valószínűség szerint tételes vallásokat megelőző hiedelemvilágra utaló, mágikus funkciójú ékszerek ma ismert múzeumi példányai szépen mutatják azoknak az uralkodó religióknak a nyomait is, amelyeknek keretében megmaradtak. Egy szarajevói példányon a központi helyen, ott, ahol a szilágy-somlyói díszláncan a füsttopáz gömb függ, kereszt látható¹¹, más darabok rendszeresen előforduló díszje a „kuran-tas”, vagyis, a Korán-idézetet tartalmazó persely mása. Mindez az archaikus hiedelemvilág nagyfokú alkalmazkodóképességét dokumentálja, s azt is, hogy egy-egy nagy világvallás szimbólumainak elfogadása mellett a komplex amulettek tovább virágoztak szinte napjainkig Európa hagyo-

⁹ Vö. Dorđević, Tihomir R. 1938. 138—154.

¹⁰ Vö. Bogatirjov, Pjotr 1982.

¹¹ Fabijanić, Radmila 1983. 4. kép.

mányos népi kultúrájú régióiban. Az alapvető tárgyi ábrázolások azonban, amelyek a mintegy ezer évvel korábbi, szilágysomlyói példányon előfordulnak, nagyrészt megvannak a mai analógiákon is. Lássuk előbb a díszlánc összetevőit.

A díszlánc rajzát és függődíszének felsorolását Hampel József és Pulszky Ferenc említett művei tartalmazzák.¹² Az apró tárgyak teljes felsorolásától eltekintünk, csupán azokat a fontosabb mozzanatokat emeljük ki, amelyek a balkáni analógiákkal egybevetve lényegesebb következtetések levonására alkalmasak. A szilágysomlyói díszlánc apró tárgyainak mindegyike — leszámítva az ismétlődő öt szőlőlevelet és a lánc központi díszét, az állatfigurás keretbe foglalt füsttopáz gömböt — a fémművességhez vagy a kovácmesterséghez kapcsolódik. Nem számítva továbbá a csónakban ülő figurát és egy kézfej-ábrázolást, az összes függő, kicsinyített tárgy a kovácmesterség eszköze vagy pedig a fémmegmunkálás terméke. Nincs a láncan tehát olyan tárgy, amely valamely relióhoz való kapcsolódásra utalna. Ezzel szemben — mint arra fentebb utaltunk — a recens balkáni analógiák mágikus funkciójú láncain kifejezett utalás történik (nem egy esetben azonos lánc díszein belül) arra, hogy melyik felekezethez tartozónak szánta a készítő ötvös vagy fémműves. (Az már természetesen az üzleti szempontot szemlélteti, hogy a két relió szimbólumainak egymás mellett való szerepeltetésével az előállító nem kívánt az egyik felekezet számára sem elfogadhatatlan terméket gyártani.)

Az eddig ismert balkáni mágikus láncok apró függő tárgyai érdekes képet mutatnak. Megfigyelhető ugyanis rajtuk, hogy az egyetemes elhárító szimbólumoktól kezdve az előbbieken már említett vallási jelképekig néhány korszak jelképeit és hagyományait egymás mellett szerepeltetve szinte metszetet kínálnak az időből. A legegységesebbnek látszó s szinte mindegyik általunk ismert mágikus láncan előforduló jelkép a kéz (tenyér) kicsinyített mása. A balkáni analógiákon kívül ez az ábrázolás a szilágysomlyói díszláncan is szerepel. A mai etnológia eredményeinek és elméleteinek fényében minden bizonnyal nem igazolható Hampel Józsefnek az a zárójeles megjegyzése, hogy az itt tárgyalt díszláncan a kéz katonai csapat jele lenne¹³. A balkáni mágikus láncok értelmezésével egyetértésben úgy találjuk ugyanis, hogy a kéz ábrázolásában ősi eredetű mágikus jelet kell látnunk, amely a barlangi művészet korától kezdve, a mezolitikus fazekastermékeken át (például Lepenski vir), a római civilizáció igézetelhárító tárgyaiig és ábrázolásaiig kimutatható. A kéz-ábrázolásokat a duális oppozíciók elméletének fényében V. V. Ivanov alapvető tanulmánya¹⁴ tekinti át, más ikonográfiai kérdés vizsgálatá

¹² Hampel József 1894. XIV. tábla és Pulszky Ferenc 1897. II. CIII. tábla. Fényképét lásd: László Gyula 1970. 19—21. kép.

¹³ Hampel József 1894. 21.

¹⁴ Vö. Ivanov, V. V. 1982. és 1984.

közben egy magyar kutató is azonos konklúzióra jutott.¹⁵ Nem lehet kétséges tehát, hogy a szilágysomlyói fejedelmi díszlánc kézábrázolása megerősíti azt a hipotézist, amelyet az egyetemes etnológia irodalma, valamint Radmila Fabijanić és az általa konzultált irodalom sugall.

Csupán egyetlen mágikus lánc kicsinyített tárgyainak sorozata tartalmazza a római bullák és fascinumok általánosan ismert tárgyát, a falloszábrázolást. A karikán függő kettős fallosz a Sima Trojanović által értelmezett egyik mágikus láncon szerepel.¹⁶ A balkáni analógiák kicsinyített tárgyainak másik sorozata tériomorfi ábrázolásnak nevezhető. A stilizált állatalakok egy részét a közétevéők nem nevezik meg, bár úgy tűnik, hogy néhánynak az ikonográfiája mindenképpen kelet felé mutat. Ilyen például a szárnyas oroszlán, a vízimadarak stb. Jellegzetesen előfordul a kakas is, amely Trojanović kommentárja szerint „kukorékolásával elűzi a gonoszt”.¹⁷ Néhány fegyverábrázolás, például görbe, néha kettős kardok, az iszlám kultúrájára jellemző félhold alakú amulettek, Korán-idézetet tartó kis tokok stb. arra utalnak, hogy ezek a komplex amulettek valóban erős iszlám hatás alatt maradtak fenn évszázadokig és jutottak el a Balkánra. Azt már említettük, hogy egy szarajevói láncon a sok apró tárgy mellett központi helyen egy kereszt szerepel.

A szilágysomlyói mágikus díszlánc balkáni analógiáinak kicsinyített tárgyai között szép számban fordulnak elő olyanok, amelyek minden kétséget kizáróan a kovácsmesterséghez vagy legalábbis a fémmegmunkáláshoz vezethetők vissza. Arra már Marijana Gušić is felfigyelt, hogy e lánc díszinek többségét — a föntebbiekben már említett néhány kivételtől eltekintve — ilyen tárgyak alkotják. Az természetesen megmagyarázható, hogy a balkáni recens analógiákon miért szerepelnek egymással párhuzamosan, szinte történeti kontinuitásban, több kor apotropeikus jellegű tárgyai és szimbólumai, ugyanez a jelenség viszont a szilágysomlyói díszláncban nem szerepel. (Hacsak a csónakban ülő figurát és a csónakot nem hozzuk kapcsolatba Kharónnal és ladikjával.) Felmerülhet azonban a kérdés, hogy a kovácsmesterség és a fémmegmunkálás mily módon hozható összefüggésbe magának a díszláncnak, valamint balkáni analógiáinak mágikus funkciójával.

A lehetséges válasz megfogalmazásakor utalni lehet arra a jól dokumentált vallásos, de legalábbis mitikus tiszteletre, ami a kovácsmesterséget övezve Európa, Ázsia és Afrika népeinél, s amiről korunk egyik legbefolyásosabb életművű vallástörténésze, Mircea Eliade külön könyvet írt.¹⁸ Ebben a műben számos példa és leírás dokumentálja azt a mágikus szerepet és tiszteletet, amely a kovácsok személyével és tevé-

¹⁵ Györgyi Erzsébet 1974. 62—68.

¹⁶ Trojanović, Sima 1935. 204—205.

¹⁷ Trojanović, Sima 1935. 204.

¹⁸ Eliade, Mircea 1982.

kenységével kapcsolatban az említett kontinensek népeinél kimutatható. Ennek alapján, és Marijana Gušić előbb említett utalásait is szem előtt tartva, minden valószínűség szerint az imitatív mágia tárgyi bizonyítékait kell látnunk a szilágysomlyói arany díszlánc apró tárgyaiban, valamint a balkáni analógiák apró tárgyainak egy részében is.

Külön elemzés tárgyát képezhetné az arany díszláncon és az egyik analógián előforduló létra kérdése. Tisztában vagyunk természetesen azzal, hogy a szilágysomlyói díszlánc létraábrázolása kapcsán csupán találgatásról lehet szó, a kovácsmesterség mitikus felfogása kapcsán azonban nem lehet nem felvetni annak valószínűségét, hogy a létra jelképi funkciója ebben az esetben is a kovács és a felső világban élő istenség kapcsolatára megy vissza. Ezzel a kérdéssel tovább kellene foglalkozni, annál is inkább, mivel a létra nemcsak a tételes vallásokban kapott helyet, hanem szimbolikus funkciója a „pogány” rítusokban is megfigyelhető. (Például a samanizmus kapcsán szerepelnek a leírásokban azok a létrák, amelyekre felmászva a sámán mintegy imitálja fölmenetelét a felső világba. Ha a szilágysomlyói díszlánc az imitatív mágia jegyében fogant, akkor a létrának ez a szerepe nem tűnik olyan valószínűtlennek.)

A szilágysomlyói fejedelmi díszlánc központi díszéről, az abroncsokba foglalt füsttopáz gömbről külön is néhány szót kell szólnunk. A vele foglalkozó — s általunk is idézett — irodalom nem látszik egységesnek megnevezésekor. Hampelnél az alábbi megnevezések szerepelnek: füstös topáz¹⁹, Bergkrystall²⁰, Rauchkristall²¹, Rauchtupas²², László Gyulánál: hegyikristálygömb²³, füsttopáz gömb²⁴. Ez a kettősség (topáz, hegyikristály) elgondolkoztató, mivel a drágakőismeret irodalma szerint ez a két kőfajta vegyi összetétel szempontjából nem azonos, tehát egymástól elkülöníthető.²⁵ Az irodalom azonban utal arra, hogy a füstkvarcot szokták gyakran füsttopáznak nevezni, ami megtévesztő.²⁶ A fentieket szem előtt tartva, a jelen pillanatban nem dönthető el, hogy a szilágysomlyói fejedelmi díszlánc abroncsokba foglalt füstszínű kőve melyik drágakőfajtához tartozik.

A kérdéses kő azonban, miként arra Hampel (s később László Gyula is) utal, minden bizonnyal amulett szerepben értelmezhető, bár óvatosan kell kezelni azt a megállapítást, amely az utóbbi szerzőnél olvasható: „A nagy nyaklánc közepén függő hegyikristálygömb *tűkröző felülete* (a kiemelés tőlünk: J. K.) megvédte egykori gazdáját a rontás minden

¹⁹ Hampel József 1894. 20.

²⁰ Hampel, Joseph 1905. I. 71.

²¹ Hampel, Joseph 1905. I. 71.

²² Hampel, Joseph 1905. II. 16.

²³ László Gyula 1970. 24.

²⁴ László Gyula 1970., a 19—21. képek jegyzete.

²⁵ Vö. Oberfrank Ferenc—Rékai Jenő 1982. 141—142. és 145—154.

²⁶ Oberfrank Ferenc—Rékai Jenő 1982. 148.

nemétől.”²⁷ (Radmila Fabijanić mindössze az egy csepp bor jelképét véli felfedezni a kőben — feltehetően azt tartva szem előtt, hogy a lánccon szőlőlevelek is vannak.²⁸)

Ha a folklorista belelapoz a drágakövekkel kapcsolatos hiedelmek régebbi irodalmába, azt tapasztalhatja, hogy a *füsttopáz* alkalmazása egy mágikus funkciójú lánccon kifejezett módon indokolható. Egy régi aranyműves, Kecskeméti (Ötvös) Péter XVII. századi *Ötvöskönyve* ugyanis, miközben megemlékezik „az topazionnak hasznairól”, az alábbiakat írja róla: „Azt írják felőle, hogy ha az forró vízbe veted, megállattya mingyárást az forrását, és az kezeddél könnyen veheted az tűztül az felforrott vizet; az bujaságra való indulatot megtartóztattya, ha az mely felette nagy és mély seb volna és a vére meg nem állna, ha rea teszük vagy megtörük és rea hintük, megállattya; ész nélkül való kabálódást, mondgyák, hogy el távoztattya. Hagymázos embernek is jó nálla hordoznyi; de azért az ő ereje az hold után jár, az holdnak telésével és fogyásával nő és fogy az ő ereje, kiért mondgyák, hogy lidérces embernek is jó nálla hordoznyi.”²⁹ Ehhez — úgy véljük — nem kell kommentár, esetleg annyi, hogy Péter mester adatai a reneszánszba nyúlnak vissza, a reneszánsz pedig az antikvitásba. „Az topazionnak hasznai” minden bizonnyal szeme előtt lebeghettek annak az ötvösmesternek is, aki e követ a „fejedelmi díszlánc” ékességeként aranypántokba foglalta.

Végezetül ismételten arra utalhatunk, hogy a recens balkáni analógiák, a hozzájuk tartozó információs anyag, továbbá a drágaköismeret némely régebbi adatai alapján a szilágysomlyói első kincs méltán csodált díszlánc nem csupán ékszer szerepében képzelhető el, hanem beleilleszkedik korának hiedelemvilágába is. Vagyis a láncot a rajta függő füstszínű kővel együtt ritka szép apotropeionként, igézetelhárító „őszerként” kellene számon tartania a népvándorlás kora művészet- és művelődéstörténetének.

IRODALOM

BOGATIR JOV, Pjotr

1982 A népvísléslet funkciói Morva-Szlovákiában. In: *Divatszociológia* I. Budapest, 87—105.

EULADE, Mircea

1982 *Kovači i alkemičari*. Zagreb.

FABIJANIĆ, Radmila

1983 „Kompleksna hamajlija” u verovanju nekih balkanskih naroda. *Makedonszki folklor*. XVI. 31. 109—118.

²⁷ László Gyula 1970. 24.

²⁸ Fabijanić, Radmila 1983. 110.

²⁹ Kecskeméti W. Péter 1884. 72.

- GUŠIĆ, Marijana
1967 Etnička grupa Bežaci. ZbNŽOJS Knj. 43. 7—124.
- GYÖRGYI Erzsébet
1974 A tojásimzés díszítménykincse. *Néprajzi Értéktár* LVI. 5. 85.
- DORĐEVIĆ, Tihomir R.
1938 Zle oči u verovanju Južnih Slovena. SEZb LIII. Beograd.
- HAMPEL József
1894 *A régibb középkor emlékei Magyarhonban*. Első rész. Budapest.
- HAMPEL, Joseph
1905 *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn* I—III. Braunschweig.
- IVANOV, V. V.
1982 A művészet és a piktográfia egy archaikus jeltípusáról. In: *A művészet ősi formái*. Budapest, 111—146.
1984 A kettős szimbolikus osztályozásról. In: *Nyelv, mítosz, kultúra*. Budapest, 48—66.
- JUNG Károly
1982 Folklor adatok egy középkori pillérfő értelmezéséhez. (A szemverés elhárításának kérdéséhez). *Híd*, XLVI. 1257—1271.
- KECSKEMÉTI W. Péter
1884 *Ötvöskönyv*. Kiadta BALLAGI Aladár. Budapest.
- LÁSZLÓ Gyula
1970 *A népvándorlások művészete Magyarországon*. Budapest.
- OBBERFRANK Ferenc—RÉKAI Jenő
1982 *Drágakövek*. Budapest.
- PULSZKY Ferenc
1889 *Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiből*. Budapest.
1897 *Magyarország archaeológiája* I—II. Budapest.
- TROJANOVIĆ, Sima
1935 Psihofizičko izražavanje srpskog naroda poglavito bez reči. SEZb LII Beograd.
- VUKANOVIĆ, Tatomir
1983 *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*. Vranje.